

VREMEA CUVINTELOR. REACȚIA PRESEI ROMÂNEȘTI FAȚĂ DE CRIZELE COMUNISMULUI DIN 1956, 1968 ȘI 1989

Introducere

Lucrarea este în primul rând o analiză punctuală a discursului publicistic românesc produs cu ocazia a 3 momente-cheie din istoria comunismului european. Am încercat să surprind elemente recurente, modificări de expresie dar și structurile mentale pe care se articulează acest limbaj, menținând în același timp atenția față de context. Din punct de vedere metodologic, am plecat de la ideea că o investigație de acest tip poate alcătui o imagine destul de exactă asupra limbajului chiar în ciuda unei limitări cantitative a demersului. Stalinismul românesc, rămânând, în esență, la fel de virulent în toată perioada (cu excepția acelor ani '64-'71) poate fi detectat oriunde în arhive și chiar pe cel mai mic document. Desigur, aceasta nu înseamnă că, la nivelul expresiei, discursul nu suferă modificări; dar ceea ce am încercat să găsec a fost nivelul structural, al tehnicii discursive, al mecanismelor mentale și al *sensului* judecării realității. Acesta este planul unde am găsit elementele permanente ale acestui limbaj totalitar: minciuna, omisiunea, selecția operată asupra elementelor Realului, inversiunile de sens; descalificarea Celuilalt prin „demascarea” afilierii ideologice, a originilor și intereselor ascunse și meschine ale acestuia; simularea consensului social (motivul poporul „strâns unit” în jurul partidului), crearea unei impresii de revoluție permanentă, de schimbare accelerată care obligă și înlănțuiește; confiscarea temei progresului, dar și pe cea a ordinii sociale și etichetarea dușmanilor ca „reacționari” și, respectiv, „huligani”; inventarea de spații imagine ideale (Cehoslovacia) care justifică politica partidului și de întâlniri diplomatice desfășurate într-o atmosferă „caldă, prietenească”; legitimarea prin găsirea de susținători în afara granițelor; un capitol special este constituit de ficțiunea cu valoare prescriptivă, adică refuzul realității existente și crearea unei structuri alternative cu o insistență ce trădează intenția de a-i da, cu orice preț, o expresie reală; și, la toate acestea, se adaugă repetiția, zi de zi, decenii la rând și cu toate mijloacele până când, la sfârșitul din 1989, oamenilor nu le mai rămăseseră decât vechile expresii pentru a-și exprima bucuria, teama, uluiala.

Mi s-a părut utilă această investigație în lumea cuvintelor pe de o parte pentru a schița fondul acestei probleme greu de cuantificat în analize statistice dar și pentru a sesiza pericolele care încă planează asupra discursului public de astăzi. Limbajul specific totalitar poate, în opinia mea, funcționa ca o lecție și ca o dovadă a tezei că nerespectarea regulilor dezbaterii și introducerea sentimentului de ură în dialog duce la rigiditate ideologică, blocaj intelectual și, în final, la suprimarea libertății. La un alt nivel, o astfel de analiză poate lansa și întrebări asupra celei mai importante mize a judecării totalitarismului:

Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, 14, 2008, p. 138-150

cea a moralității. Redescoperirea acelor cuvinte capătă o sonoritate mult mai gravă atunci când „constatăm” un lucru uimitor de evident: cei care scriau acele lucruri au fost, până la urmă, semeni de-ai noștri iar o perspectivă umanistă asupra existenței ne îndeamnă la ideea neliniștitoare că astfel de coborâri în trecut sunt, de fapt, direcționate către noi înșine. Iată, așadar, de ce cred că descifrarea mecanismelor limbajului din acea perioadă poate căpăta acea dimensiune morală pe care conștientizarea caracterului universal al lecțiilor trecutului o poate da.

O privire detașată

Pe 23 decembrie 1989, pe prima pagină a *României libere*, lângă titluri ce trădau uriașa emoție a acelor zile, apărea și o casetă despre care nu știm dacă a mai fost băgată în seamă de oamenii care au citit acel număr, fie că erau acasă și-și căutau cele mai bune pulovăre pentru a-i primi pe vecinii uluiți și extaziați, fie că erau în stradă în uniformă și se întrebau cine trăgea în ei. Textul era următorul:

„Toți aceia care lucrăm la ziarul *România liberă*, ziaști de la acest cotidian, facem cunoscut întregii țări că am fost siliți vreme îndelungată să scriem împotriva propriei noastre voințe, împotriva propriei noastre conștiințe, împotriva convingerilor noastre și a eticii profesionale, împotriva adevăratelor noastre sentimente față de patria română și poporul care a dat din rândurile lui nobile, victime tiraniei. Cu ochii plecați în fața națiunii române ne cerem scuze pentru neadevărurile tipărite și decidem ca începând cu acest număr să apărem sub frontispiciul „Cotidian al tuturor forțelor patriotice și democratice din România.” Vrem să slujim de aici înainte numai și numai adevărul, servindu-ne în modul cel mai cinstit și demn patria și poporul.”¹

O mărturisire concisă, autentică, o asumare a culpei venită prea târziu, ar spune unii, doar atunci când s-a putut și una care merită să fie privită cu simpatie și îngăduință, ar spune alții. În contextul unei dezbateri asupra moralei, cineva s-ar putea întreba: Merită să ierți? Ce presupune aceasta: reintegrarea vinovaților? Este aceasta echivalentă cu uitarea? Cum se împacă reconcilierea cu respectarea principiilor și mila cu adevărul?

Acesta este cuvântul-cheie: adevărul. O incursiune în lumea discursului comunist seamănă cu o coborâre într-un iad specific, unul în care structura realității și unele din principiile de bază ale societății umane – sacrul, binele, frumosul și adevărul – sunt nu atât ignorate, cât transformate de o injecție cu ură, cinism, rigiditate ideologică, într-un cuvânt, de o structură ficțională care transforma întregul mecanism al limbajului într-un slujitor al Răului. Aceste principii evocate mai sus, fără a fi negate, sunt acum aplicate ca niște afișe pe o construcție ce promite desăvârșirea rasei umane dar care ascunde cel mai adânc abis, neantul disprețului față de o lume ce se

¹ *România liberă* din 23 dec. 1989, p. 1 (articol nesemnat).

încăpățânează să fie mai complexă decât cea din cărticica activistului. Câteodată, inițiativa națională și internațională ce poartă numele generic de „procesul comunismului” pare ușor naivă: este ca și cum totalitarismul ar râde zeflemitor de cei care-l investighează din bibliotecile confortabile ale prezentului, înșelându-i cu iluzia că l-ar putea înțelege, ademenindu-i și mai mult să cerceteze numai ca să-i păcălească iar și iar, șocându-le simțul comun al raționalității și descurajându-i în numele afirmației: „Nu poate fi înțeles.” Aceasta e ultima capcană pe care a lăsat-o în urmă, una în care au căzut și contemporanii care s-au confruntat cu el: să crezi că instrumentele Rațiunii îl pot explica, să crezi că dialogul e posibil și că cele două tabere au căzut de acord asupra realității obiective a acestei lumi, când de fapt el se plasează în lumea absurdului. Iar absurdul, ca fractura deschisă de dilema asupra existenței, paralizează instrumentele de cunoaștere ale observatorului obiectiv și distruge legi, societăți, destine și principii. Se pare că singurul fel în care se poate vorbi despre comunism este unul în care obiectivitatea să ne apere de încercarea de a explica prea mult cu resursele etice pe care le avem la îndemână. Tot ce putem face este să privim, ca într-un muzeu în care ni se recomandă să nu atingem exponatele.

Revoluția maghiară din 1956

În *Scânteia* și *România liberă* din acel an găsim o Românie (sau mai degrabă o R.P.R.) în continuă mișcare și febrilă activitate revoluționară. Printre știri cu întreceri ale țesătoarelor și declarații calde ale unor oameni ai muncii, pe 24 octombrie se strecoară și prima știre despre situația din Ungaria (de menționat că în acest an linia editorială în legătură cu evenimentele externe a celor două ziare este aproape identică, singura diferență fiind că uneori știri dintr-un ziar nu apăreau în celălalt. Oricum, sursa lor este unică: Agerpres, o agenție care își sfiidează această titulatură adoptând de cele mai multe ori o clară poziție subiectivă): „Tulburări provocate la Budapesta de elemente contrarevoluționare”². O răsfoire sumară a colecțiilor acestor ziare este suficientă pentru a înțelege termenii semantici în care structura ficțională a ideologiei transformă realitatea: „organizații revoluționare subversive”, „rebeliunea contrarevoluționară”, „bandele contrarevoluționare”, „bandele de criminali înarmați”, „bande de huligani înarmați”, „propaganda imperialistă”, „elemente reacționare”, „huligani fasciști”. Mai mult, presa acelor zile conferă principalele căi prin care se pot reconstrui tehnicile propagandei așa cum a fost ea folosită în toată perioada comunistă. Însă toate aceste tehnici sunt rezultate directe ale unui singur laitmotiv prezent de altfel în însăși esența construcției imaginarului totalitar, și acesta este *refuzul realității*. Din acesta pleacă *minciuna, omisiunea, selecția* operată asupra elementelor Realului, *inversiunile* de sens.

² Agerpres, „Tulburări provocate la Budapesta de elemente contrarevoluționare”, în *Scânteia* din 24 oct. 1956.

Spre exemplu, în *Scânteia* de pe 28 octombrie, un editorial nesemnat anunța: „Poporul maghiar zdrobește aventura contrarevoluționară”. Se vorbește de faptul ca „fii ai claselor muncitoare” luptă pentru a apăra „statul muncitorilor și țăranilor”; muncitorii ajută armata; se denunță propaganda din ziarul *New York Times*:

„*New York Times* își exprimă admirația față de aventurierii fasciști și le propune „să lupte sau să moară”. În numele cărei cauze? De ale cui interese poartă grija ziarul *New York Times*? [...] Sunt interesele capitaliștilor și moșierilor, interesele cercurilor imperialiste agresive. Este limpede că ceea ce s-a urmărit prin complotul contrarevoluționar este readucerea Ungariei în dependența cercurilor imperialiste, sacrificarea independenței naționale, instaurarea puterii grofilor și burgheziei, care în trecut au exploatat crâncen poporul muncitor maghiar.”³

Acest fragment este un exemplu potrivit pentru ceea ce înseamnă un discurs ideologizat: poporul maghiar, care în realitate lupta *împotriva* ordinii existente este portretizat ca luptând pentru *păstrarea* acesteia; pericolul este obiectivat perfect sub forma „cercurilor imperialiste agresive” a căror patrie este America. Scopurile sunt dezvăluite... Și aici este o altă cheie a discursului dintr-o societate închisă: denunțarea dușmanului și a scopurilor urmărite de acesta, a afilierii emoționale și ideologice a acestuia. Acesta este de altfel un tip de argumentație care a fost perfecționat de regimurile totalitare dar care a fost și este folosit și în politica și mass-media occidentală. Este neplăcutul obicei de a-ți descalifica interlocutorul, făcând referire la originea, simpatiile politice sau preferințele culturale ale acestuia sau, când e vorba de dialogul diplomatic, de a dezvălui interesele oculte, meschine, strategice, economice ale acestuia. Exemplul presei comuniste nu poate decât să pună în discuție acest fel de a dezbate și să ofere un indiciu asupra gradului de opacitate și a lipsei de productivitate introdusă în ecuație de un astfel de monolog agresiv.

Revenind la acest editorial, finalul acestuia are și el valoare de paradigmă. Se afirmă în mod repetat, în expresii clare și hotărâte că „unitatea și solidaritatea țărilor socialiste sunt indestructibile; ele sunt cimentate de sacrificiile făcute de popoarele acestor țări în lupta pentru eliberarea socială și națională.[...] Cauza socialismului este de neînving.”⁴ O anumită combinație de principii merită o atenție specială, pentru că și aceasta se va repeta în mod obsesiv în discursul oficial până în ultima clipă:

„Nici un fel de uneltiri ale dușmanilor vieții noi nu pot să împiedice dezvoltarea relațiilor dintre țările socialiste, relații bazate pe egalitate în drepturi, pe respectul

³ „Poporul maghiar zdrobește aventura contrarevoluționară”, în *Scânteia* din 28 oct. 1956, p. 6 (articol nesemnat).

⁴ *Ibidem*, p. 6.

independenței și suveranității naționale, pe principiul neamestecului în treburile interne, pe ajutor reciproc, frățesc.”⁵

În acest fragment se află așadar principalele ingrediente ale stalinismului în varianta națională dar într-o împletire deloc paradoxală pentru un comunist adevărat, educat în timpul epurărilor din anii '30, cu internaționalismul proletar. Ce ar trebui să facă oamenii din țară? Ne-o spune tot acest editorialist misterios, care se pare că a concentrat în acest articol întreaga doctrină: „Oamenii muncii din țara noastră [...] se unesc și mai strans în jurul partidului și guvernului”⁶.

Această propoziție va reveni și ea până în 1989 mai ales în mesajele de solidaritate ale oamenilor din țară despre care ni se spune că, în moment-cheie, trimiteau valuri de mesaje de adeziune la politica statului. Ideea unității în jurul partidului și guvernului (acesta din urmă înlocuit mai târziu de secretarul general) va fi exprimată cu regularitate până la sfârșit.

Și totuși, au fost câteva zile (cel puțin de la 1 noiembrie până la intervenția sovieticilor), în care poziția editorială trăda o oarecare perplexitate, o uluială în fața unor evenimente care evoluau neprevăzut și pentru a căror transfigurare convenabilă aparatul ideologic se dovedea inefficient: este vorba de evoluția politică de după radicalizarea revoluției, timp în care începeau să apară primele rădăcini ale pluralismului politic. Articolele sunt laconice, titlurile sunt obiective: „Situția din Ungaria”, „Evenimentele din Ungaria”, „Componența noului guvern ungar”. Ultimul, cel de pe 4 noiembrie, se încheie cu formularea: „Se remarcă totodată că din noul guvern fac parte mai mulți reprezentanți ai Partidului Social-Democrat, ai partidului micilor agrarieni și ai altor partide și grupări burgheze naționaliste”⁷.

Este evidentă uluiala dar și ura mocnită trezită în cei care scriau aceste articole de aceste evenimente. Însă lupta lor continua neabătut... Tot în aceste zile uimitoare, aceste știri seci erau dublate de unele construite după un tipar-standard: atrocitățile comise de „contrarevoluționari”. Iată câteva expresii: „Bande de contrarevoluționare au comis în ultimele zile crime și samavolnicii monstruoase”; „Bande de contrarevoluționare se dedau la atrocități de tip fascist”; „Atrocitățile bestiale ale bandelor reacțiunii”⁸.

Pe 5 noiembrie, odată cu spulberarea visului, entuziasmul celor din spatele rândurilor este evident. Se folosește o metodă care va reveni în centrul atenției cu ocazia evenimentelor din 1968, prima pagină fiind acaparată de mesajul CC al PMR, Guvernului și Prezidiului M.A.N. Apoi, conform tiparului, urmează proclamația guvernului ungar, un articol preluat din *Pravda*, reacția

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Agerpres, „Componența noului guvern ungar”, în *Scânteia* din 4 nov. 1956.

⁸ Agerpres, în *Scânteia* din 25 oct. - 4 nov. 1956.

pozitivă a oamenilor muncii din țară, criticarea occidentalilor. Cu alte cuvinte, știrea propriu-zisă se găsește în pagina 3 și este înghițită de mesaje din toate părțile, în centrul atenției fiind, bineînțeles, cel din România. Frapează asemănarea diverselor discursuri, din România sau din alte țări socialiste. Închistarea, repetarea obsedantă a termenilor-cheie, agresivitatea, demonizarea adversarului, deformarea grosolană a realității, similaritatea izbitoare a topicii și a formulărilor (până și ordinea cuvintelor e aceeași), toate sunt indicii că acest discurs este emanația școlilor fostului Comintern și, mergând mai departe, a mediului aberant și aproape ireal al URSS-ului din vremea lui Stalin. Europa de Est părea a fi sub stăpânirea unor grupări fanatice, a unor secte născute sub semnul propriei lor marginalități sociale și culturale și cu creierii spălați în nesfârșite ședințe de îndoctrinare în spiritul revoluției permanente și a fidelității totale față de Moscova. Radicalizate în timpul stării de izolare și clandestinitate, epurate periodic, educate pentru a crede în disciplină, în viitorul luminos adus de legile implacabile ale Istoriei și într-o realitate ficțională care *trebuia* să fie creată, structurate sub semnul fricii permanente și al suspiciunii, aceste grupări vor purta această pecete complexă a originii lor până la final sau cel puțin până când semnele intrării în vrie a socialismului real aveau să fie sesizate fie de alți colegi de partid, fie de societatea civilă. Și dacă acestea au întâlnit de cele mai multe ori culturi străine care în final le-au eliminat ca pe niște corpuri străine, reflecția critică asupra acestor fenomene ar trebui să meargă pe firul originii lor, adică în Rusia și să se chestioneze astfel natura culturală a acestei entități: este greu să nu te întrebi cum a fost posibil ca această țară, despre care ni se spune repetitiv și monotonic că are o cultură de prim-rang și o spiritualitate aparte, să exporte o cantitate atât de mare de fanatism și de suferință și, mai ales, dacă nu cumva premisele evoluției sale către o societate liberală au fost definitiv distruse de brutalitatea inimaginabilă a stalinismului.

Intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia

Relatarea despre invazia din Cehoslovacia vine, în ceea ce privește linia editorială a ziarelor *Scânteia* și *România liberă*, într-o atmosferă de avânt economic și fraternitate muncitorească. Se deschid fabrici, se raportează diverse realizări; relativ inedite sunt acele critici tovarășești și autocritici referitoare la diverse probleme din economie și administrație care se terminau invariabil cu aluzii la autoritățile locale sau chiar la un minister. (Ex. „Întârzieri nejustificate în dezvoltarea producției de nutrețuri combinate” – *Scânteia*; „Cine este interesat să nu se introducă noul”, articol care se termină cu: „Așteptăm răspunsul Ministerului Petrolului în acest sens”⁹ – *România liberă*). Senzația este că oamenii muncii sunt însuflețiți și că autoritățile sunt înfrățite

⁹ „Cine este interesat să nu se introducă noul”, în *România liberă* din 4 aug. 1968, p. 2 (articol neseminat).

cu oamenii și colaborează deschis pentru rezolvarea problemelor. Ceaușescu este în centrul atenției, dar într-o manieră discretă și încă se vorbește de „conducerea de partid și de stat”. Pe tot parcursul lunii august se prezintă aproape zilnic câte ceva din Cehoslovacia: entuziasmul oamenilor față de faptul că ar fi primit din partea sovieticilor libertatea de a merge pe un drum propriu, atașamentul acestora față de partid și stat. Cehoslovacia pare să funcționeze ca exemplu pentru România: este aproape o societate idilică din lunga serie a spațiilor imagine create pentru a oferi niște repere pentru cei „de acasă”. Un stat-frate, în care e posibilă calea proprie de a construi socialismul și în care autoritățile se bucură de sprijinul necondiționat al populației. În timp ce sunt relatate noile victorii ale forțelor „patriotice” din Vietnam și criticile unor congressmeni americani la adresa războiului, în lagărul socialist e pace și prietenie. Tito sosește la Praga și este primit călduros de mii de oameni; convorbirile dintre lideri se desfășoară într-o „atmosferă cordială și tovarășească”. Urmează vizita unei delegații a P.S.U.G (Partidul Socialist Unit din Germania): invariabil, întâlnirea se desfășoară într-o „atmosferă de sinceritate, în spirit prietenesc și tovarășesc”, de asemenea, declarația comună pune accent pe mai vechea obsesie a comunistilor români, dezvoltarea relațiilor „pe baza principiilor marxism-leninismului, internaționalismului socialist, solidarității, egalității în drepturi și respectării suveranității”¹⁰. Apoi se pregătește din timp sosirea lui Ceaușescu la Praga: și în *Scânteia* și în *România liberă* se vorbește de faptul că prietenia „își are rădăcinile în tradițiile de luptă ale forțelor revoluționare și progresiste din România și Cehoslovacia”¹¹; se constată „profunda simpatie” a poporului român față de transformările din Cehoslovacia. Jurnalistul Romulus Căplescu a auzit strigându-se la Praga: „Trăiască România!” și a constatat existența sentimentelor de „adâncă prietenie și stimă” ale celor de acolo¹². Presa cehoslovacă este în extaz. În sfârșit, Ceaușescu sosește la Praga. Entuziasm general. Pe o pancartă e scris în română: „Prietenul la nevoie se cunoaște”¹³. *România liberă* și *Scânteia* folosesc aceleași poze, articole cu o tematică similară și aceeași așezare în pagină...

Și a venit ziua de 21 august... Pe 22, cele două ziare arată similar: pe prima pagină - Comunicat în care invazia este caracterizată ca fiind o „gravă încălcare a suveranității naționale a unui stat socialist frățesc, liber și independent, a principiilor pe care se bazează relațiile între țările socialiste, a

¹⁰ Agerpres, „Comunicatul asupra convorbirilor dintre delegațiile P.C.C. și P.S.U.G.”, în *Scânteia* din 14 aug. 1968, p. 8.

¹¹ „Prietenia frățească româno-cehoslovacă”, în *Scânteia* din 14 aug. 1968, p. 1 (articol nesemnat, continuat la p. 7).

¹² Romulus Căplescu, „Praga în așteptarea oaspeților români”, în *Scânteia* din 15 aug. 1968, p. 5.

¹³ „Sosirea la Praga”, în *Scânteia* din 16 aug. 1968, p. 5 (articol nesemnat).

normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional”¹⁴. Tot pe prima pagină începe un reportaj din Piața Palatului și este redat „Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu”¹⁵:

„În piață domnește o atmosferă de puternică însuflețire și entuziasm, în care patriotismul fierbinte se îmbină cu sentimentele de profundă solidaritate internaționalistă”¹⁶.

Iată și câteva scandări: „Comitet Central iubit în jurul tău facem zid”; „Vom muri și vom lupta, patria vom apăra”. Este interesant în legătură cu acest reportaj faptul că, pe de o parte, acele sentimente de patriotism fierbinte și solidaritate internaționalistă sunt în mod automat presupuse conform schemei rigide în care gândea cel care a scris articolul, pe de altă parte ar fi interesant de văzut în ce măsură limbajul de lemn a surprins exact gradul de entuziasm al populației, or e foarte posibil ca, în fapt, acesta să fi fost mai mare decât în construcția artificială a articolului. În pagina 3 din *Scânteia* au răsărit imediat mesajele de simpatie din partea mai multor categorii sociale, sub titlul „Întregul nostru popor își afirmă unitatea strânsă în jurul conducerii de partid și de stat, aprobă întru totul poziția internaționalistă a PCR și a guvernului în legătură cu situația din Cehoslovacia”¹⁷. Încă un mesaj jenant din partea lui Zaharia Stancu, apoi de la academicianul Horia Hulubei, un țăran cooperator, un miner, un inginer, un scriitor ungar și alte colective de oameni ai muncii. Este evidentă încercarea de a induce ideea unei solidarități a tuturor grupurilor sociale și etnice, a mai multor state și partide din lume. Ce este mai trist este că, cel puțin în privința reacției comunității internaționale, ea a fost reală și a servit de minune secției Agitprop a PCR. Ca și în 1956, știrea propriu-zisă despre invazie se găsește abia pe ultima pagină, astfel încât cititorul să ajunga la ea deja influențat de toate aceste dovezi de hotărâre și solidaritate. În următoarea zi, sunt prezentate discursuri ale deputaților din M.A.N.: eternul Zaharia Stancu, Suzana Gâdea (din partea femeilor), Ion Iliescu. Din nou frapează asemănarea discursurilor, în jurul acelorași teme: poporul e strâns unit în jurul partidului, solidaritate, sprijin deplin.

În memoria colectivă, acest episod a rămas ca unul în care entuziasmul maselor a fost sincer. Numai că pe lângă cea evidentă, el poate avea și o altă implicație tristă, și anume că poate arunca o umbră de îndoială asupra altor momente din istoria României comuniste. Este comună și comodă ideea

¹⁴ „Comunicat”, în *Scânteia și România liberă* din 22 aug. 1968, p. 1.

¹⁵ „Cuvântul tovarășului Nicolae Ceaușescu”, în *Scânteia și România liberă* din 22 aug. 1968, p. 1.

¹⁶ „Adunarea populației din Capitală”, în *Scânteia* din 22 aug. 1968, p. 1-2 (articol nesemnat).

¹⁷ „Întregul nostru popor își afirmă unitatea strânsă în jurul conducerii de partid și de stat, aprobă întru totul poziția internaționalistă a PCR și a guvernului în legătură cu situația din Cehoslovacia”, în *Scânteia* din 22 aug. 1968, p. 3.

rezistenței pasive a poporului român în fața regimului impus de tancurile sovietice. Felul în care această interpretare poate fi eclipsată este prin extrapolarea momentului 1968, mai exact a concordanței dintre versiunea oficială asupra atitudinii populației și situația reală. Mai concret, să fie oare niște simple minciuni, construcții artificiale sau gesturi oportuniste toate acele mesaje de susținere prezentate de-a lungul anilor în presa comunistă? Care este relația dintre ficțiunea propagandistică și realitate? De ce scriau oamenii aceste lucruri? Din convingere? Din obișnuința de a rosti poezia obișnuită pentru a primi o Dacie mai repede? Dar să nu ne abatem... și să-l lasăm mai bine pe Marin Preda să-și prezinte versiunea asupra evenimentelor din 1968, așa cum a apărut ea în *Scânteia* pe 24 august, în pagina 5:

„Atitudinea partidului și guvernului nostru, așa cum reiese ea din comunicatul dat publicității și din cuvântarea secretarului general al CC și președinte al Consiliului de Stat, tovarășul Nicolae Ceaușescu, ținută la impresionantul miting din Piața Palatului, din declarația adoptată de M.A.N. și față de care ne exprimăm deplina adevăratei poziții internaționaliste care decurge din idealurile socialismului. Poporul nostru, el însuși greu încercat dealungul (sic!) istoriei, înțelege bine ce înseamnă asta. Manifestarea sa unanimă de solidaritate cu conducerea partidului și statului nostru capătă astfel o înaltă semnificație. Îndemnul de a munci calm și de a urmări atenți evenimentele este astfel investit cu deplinele puteri pe care în aceste momente de răspundere, poporul nostru le reafirmă cu tărie pentru ca întreaga națiune să acționeze ca un tot.”¹⁸

Criza finală a comunismului est-european

În presa din noiembrie-decembrie, România e ȧara lui „Totul sau nimic”. Pe măsura apropierea pericolului dezintegrării, Ceaușescu mizează totul pe o singură carte: dictatura feroce, pentru că e singura care-l menține în funcție, singura care confirmă viziunea sa asupra lumii, singura care menține iluzia unei societăți utopice, izolate de vecini, de istorie, de o lume care nu-l înțelege și pe care nu o înțelege. Presa pare în întregime o creație a minții lui, o adevărată fantomă a lui Ceaușescu, o creație cât se poate de infernală și nu inofensivă și comercială precum brand-ul postdecembrist Nicolae Ceaușescu. Ca în URSS-ul anilor '20-'30, producția presei este în întregime ficțională, de o absurditate patologică și de o prezență și o insistență ce zdrobește voința, speranța, libertatea sufletească. „Concret, combativ despre comportarea comuniștilor în viața întreprinderii”; „Analiza temeinică a întregii activități, înaltă școală de educație politică, revoluționară”, „Critică dreaptă, exigentă, la

¹⁸ Marin Preda, „Ne exprimăm deplina adevăratei poziții internaționaliste”, în *Scânteia* din 24 aug. 1968, p. 5.

obiect”, „Ordine și disciplină, spirit gospodăresc, de înaltă răspundere socială”, „Forța morală a autocriticii”¹⁹ – sunt titluri ce impun o senzație de mișcare continuă, de transformare, de revoluție, un drum tot mai accelerat către comunism, însă unul în care forța legilor istoriei, a eticii și echității socialiste, a responsabilității față de partid obligă omul obișnuit să îngenuncheze și totuși să se miște mai repede, până la epuizare, până la pierderea sa în colectivitate, până la înrobirea totală. Muncitorii trimit telegrame în care promit să îndeplinească planul sau să-l depășească. Cuvintele impun: „Continuitatea perfecționării conducerii societății, legitatea obiectivă a dezvoltării multilaterale a patriei”; „Sarcinile economice, îndeplinite exemplar!”²⁰.

Nicolae Ceaușescu este prezent pe toate paginile, până și pe ultima, cea rezervată în mod obișnuit știrilor externe. Acolo apar odată la câteva zile grupaje ce conțin aprecieri ale unor publicații străine la adresa sa. O scurtă privire și uimirea dispare: e vorba de publicații din America Latină, țările arabe, India, Pakistan, de multe ori acestea fiind organe oficiale ale unor partide comuniste. Alteori, este vorba de editarea în străinătate a operelor sale, tot în țări de rangul 2. Astăzi, bănuită ca fiind autoarea acestor servicii în interes național este Securitatea. Aproape în fiecare zi, apare ceva despre șomajul, răspândirea drogurilor, proliferarea armelor nucleare, criza de locuințe din Occident. Transformările din lagărul socialist sunt, pe de o parte, cosmetizate, pe de altă parte acceptate doar pentru o retragere tactică. Se vorbește constant de criza economică din Polonia și Ungaria. Se relatează în continuare despre congresele partidelor socialiste din Ungaria și Cehoslovacia chiar dacă acestea abandonaseră puterea. Minciuna grosolană e deja un obicei: despre întâlnirea lui Nicolae Ceaușescu cu Gorbaciov ni se spune că s-a desfășurat în deja tradiționala „atmosferă tovarășească”, deși se spune că la acea întâlnire liderul sovietic i-ar fi cerut să demisioneze. Dumitru Tinu, viitorul director al ziarului *Adevărul*, scrie pe 16 noiembrie articolul cu titlul „Politica cercurilor imperialiste de destabilizare a socialismului, o politică sortită eșecului”, în care vorbește de o criză a țărilor capitaliste și de faptul că „se cer vigilență revoluționară, creșterea combativității față de curentele de gândire reacționare, față de orice atentat la cuceririle socialismului, indiferent sub ce mască acoperitoare s-ar încerca aceasta, intransigență împotriva tentativelor de defăimare și subminare a socialismului”²¹. Până și la meciul România-Danemarca din 15 noiembrie, reporterul a auzit (ghilimele?) scandarea: „Luptă, luptă R.S.R.!”²².

¹⁹ *Scânteia și România liberă* din noiembrie-decembrie 1989, passim.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Dumitru Tinu, „Politica cercurilor imperialiste de destabilizare a socialismului, o politică sortită eșecului”, în *Scânteia* din 16 nov. 1989.

²² Reportaj de la meciul de fotbal România-Danemarca, în *Scânteia* din 16 nov. 1989.

Realitatea este marele dușman, iar Ceaușescu nu face decât să se radicalizeze în confruntarea cu aceasta. „Hobby-ul meu este construirea socialismului în România”. Unul din ultimele produse ale contextului întunecat al perioadei interbelice se agață de o structură ficțională ce seamănă izbitor cu lumea lui Stalin. Să fie oare doar Ceaușescu de vină? Să fi fost Ceaușescu cel care a supravegheat personal conținutul ziarului *Scânteia* din 22 decembrie, în care aflăm ca „Marea adunare a oamenilor muncii din Capitală a dat expresie hotărârii de a acționa pentru APĂRAREA CUCERIRILOR SOCIALISTE, A INDEPENDENȚEI ȘI INTEGRITĂȚII TERITORIALE A ROMÂNIEI”²³, în care găsim din nou coșmarul kafkian cu numele „Sarcinile economice – îndeplinite exemplar”²⁴ și în care vedem îndemnul disperat dar izvorât dintr-o profundă convingere: „Muncitori, oameni ai muncii, cetățeni ai României socialiste! Constituiți imediat în întreprinderi și instituții, în localitățile în care trăiți și muncii puternice detașamente de luptă și apărare a avuției întregului popor, a bunurilor societății noastre socialiste, a ordinii, disciplinei și a liniștii!”²⁵ și dedesubt, o poză cu niste clădiri construite în arhitectura cunoscută, dar lipsită de o descriere. Era ca și cum o mașinărie infernală și-ar fi pierdut cadența și ar fi început să dea rateuri, producând cuvinte și imagini luate din trecutul fictiv, combinând în aceeași pagină îndemnul la luptă cu niște poze rătăcite reprezentând realizări ale Epocii de Aur. Acest ultim număr din *Scânteia* ridică niște întrebări triste: Cine erau cei care au scris aceste articole în după-amiaza zilei de 21, când demonstrații luaseră deja contact cu forțele de ordine? Cine erau cei care au tipărit acest ziar în noaptea de 21, când noaptea era luminată de trasoare și baricade în flăcări? Căpătase oare sistemul capacitatea de a funcționa implacabil și fără conducătorul lui? Cum rezolvăm procesul comunismului? Cum definim culpa? Până la urmă, cine am fost noi?

Epilog

Au urmat zile de entuziasm înlăcrimat, cu flori dăruite soldaților și oameni plângând și îmbrățișându-se în stradă. Unul din rarele momente în care poporul capătă autenticitate și își înobilează prezentul și viitorul. Poate fi înnobilit trecutul? Poate fi judecat? Îl putem opri să ne urmărească în permanență, mai ales atunci când poartă în sine mărturia distrugerii adevărului și a împrăștierii acestuia în vântul urii și al minciunii, când poartă

²³ „Marea adunare a oamenilor muncii din Capitală a dat expresie hotărârii de a acționa pentru APĂRAREA CUCERIRILOR SOCIALISTE, A INDEPENDENȚEI ȘI INTEGRITĂȚII TERITORIALE A ROMÂNIEI”, în *Scânteia* din 22 dec. 1989, p. 1.

²⁴ „Sarcinile economice, îndeplinite exemplar”, în *Scânteia* din 22 dec. 1989, p. 4 (articol nesemnat).

²⁵ „Muncitori, oameni ai muncii, cetățeni ai României socialiste!”, în *Scânteia* din 22 dec. 1989, p. 3 (articol nesemnat).

urmele marasmului în care a fost târâtă societatea în care limbajul a fost și el o victimă a erodării țesutului cultural? Bucuria Revoluției era încă prizoniera cuvintelor și gândirii ideologizate. „Trăiască libertatea, trăiască răspunderea” e titlul unui articol din *Scânteia Poporului*, în care autorul ține să asigure că „Nimeni n-a strigat jos socialismul, ci jos dictatura lui Ceaușescu”²⁶. Pe 24 decembrie, tonul se radicalizează, dar mesajul este compus din resturi ale propozițiilor ce compuneau vechea ideologie:

„Dușmanii țării, trădătorii poporului. Mai ucigași decât ucigașii, mai vandali decât vandalii! Cetățeni, membri ai formațiunilor gărzilor patriotice! Alăturați-vă și acționați cu toată hotărârea împreună cu unitățile armatei noastre! Toți cei ce pot folosi o armă - la arme!”²⁷.

Apar mesaje de la Ministerul Învățământului și de la cel al Muncii în care se declară adeziunea la platforma-program a FSN și se promite că se va face tot posibilul pentru a rezolva problemele, adică vechea modalitate și manieră de a declara adeziunea la programul partidului rămân și acum.

Cuvintele și tiparele mentale păreau nepotrivite pentru o asemenea emoție. Regimul răpise până și mijloacele oamenilor de a se bucura. „Nimic mai trist, nimic mai dureros pentru om decât să nu poată rosti adevărul!”²⁸ stătea scris în *Scânteia Poporului* pe 23 decembrie. O mărturisire a neputinței, a ezitării oamenilor simpli care, în ziua de 22, au trecut de la frică la uluială prelungită și apoi la o bucurie pe care mulți nu apucaseră să o cunoască vreodată pentru că se născuseră în plină nefericire. Trebuie să fi fost o sarcină grea, ca în acele zile, cineva să fi scris despre aceste lucruri în loc să fi sărbătorit plângând și țipând alături de rude și prieteni și comunicând nu prin vorbele furate de sistemul ticăloșilor, ci prin schimburi de priviri, îmbrățișări și râsete în jurul unor brazi înalți și urâți și împodobiți cu globurile pe care le țineau în aceleași cutii scorojite de carton. Cuvântul scris, ca rezultat al introspecției, era marele absent al momentului. Privirea către sine și către societatea politică era imposibilă iar analiza critică a tendințelor moștenitorilor PCR-ului nu putea căpăta greutate. Nu era vremea cuvintelor. Nu *putea fi* vremea cuvintelor.

ALIN VARA
Universitatea din București

²⁶ „Trăiască libertatea, trăiască răspunderea”, în *Scânteia poporului* din 23 dec. 1989, p. 1.

²⁷ *Scânteia poporului* din 24 dec. 1989 (articol nesemnat).

²⁸ *Scânteia poporului* din 23 dec. 1989 (articol nesemnat).

THE TIME OF WORDS: THE REACTION OF ROMANIAN PRESS TO THE
CRISES OF COMMUNISM IN 1956, 1968, AND 1989
Summary

This paper is an analysis of the discourse in the Romanian press produced around three key moments in the history of European Communism. The aim was to record the recurring patterns, changes in language, and mental structures articulating this language, maintaining at the same time the attention for the context. Even though such an approach is limited as concerns the quantitative aspect, it can offer a quite exact image of the language. The Romanian Stalinism remained equally strong throughout the period (with a setback between 1964-71) and can be detected everywhere in archives and documents. This study has tried to identify the structural level, discourse technique, mental mechanisms, and the *sense* of judging reality. The latter represents the area where the elements of permanence of the totalitarian discourse are located although the language has suffered changes. These elements of permanence were the lies, omissions, selection of elements of Reality, change of sense, disqualification of the Other by “unmasking” ideological affiliations, origins and hidden and immoral interests, the simulation of social consensus (the motif of “the whole people tightly united around the Party”), the creation of the impression of permanent revolution, accelerated change, the confiscation of the “progress” theme, social order and the labeling of enemies as “reactionars” or “hooligans”, inventing imaginary ideal spaces (Czechoslovakia) justifying the Party’s policy and of diplomatic meeting taking place in a “warm and friendly environment”, the legitimation by finding foreign supporters. A special section is the prescriptive fiction that is the rejection of reality and creation of an alternative structure aimed at becoming a real expression. Such an investigation is useful for outlining an issue that is hard to quantify through statistical analysis and also for signaling the dangers threatening public discourse today. The totalitarian language can also function as a lesson and argument of the thesis that breaking the rules of debate and the introduction of hatred in dialog leads to ideological rigidity, intellectual failure and finally suppression of freedom.

Keywords: Communism, Stalinism, Hungary, Czechoslovakia, Romanian Press Discourse.